

Soovitused soolise tasakaalu suurendamiseks ühiskonnaõpetuse õpikutes ja õppes

Käesolevad soovitused on valminud ENUTi projekti „Sooline võrdõiguslikkus kodanikuõpetuses“¹ raames ning täiendavad samas projektis läbi viidud kolme Eesti koolides kasutatava ühiskonnaõpetuse õpiku analüüsi soospektist. Soovitused lähtuvad õpikute analüüsi tulemustest ning kaasaegsetest feministlikest ja kriitilistest kodanikuhariduse käsitlustest. Soovituste eesmärgiks on aidata ühiskonnaõpetuse õpikutesse ja õppesse tuua sisse rohkem soolist perspektiivi, selleks, et läbi kodanikuhariduse vaidlustada soolist ebavõrdsust ühiskonnas ning püüelda soolise võrdõiguslikkuse poole kõigis ühiskonnaelu valdkondades.

Soovitused õpikute ja õppematerjalide koostajatele

1. Soolise ebavõrdsuse selgesõnaline vaidlustamine ja problematiseerimine ühiskonnaõpetuse õpikute autorite poolt

Sooline võrdõiguslikkus on üks põhiline inimõigus, üldine hüve kõigis ühiskonnaelu valdkondades (*Soolise võrdõiguslikkuse seadus*, § 1) ja ka oluline demokraatia alusväärtus ning ühtlasi vahend, mille kaudu on võimalik demokraatlikku ühiskonda arendada. Riigid, kus on tehtud ja tehakse teadlikke ning süstemaatilisi pingutusi soolise võrdõiguslikkuse ning üldisema sotsiaalse võrdsuse edendamiseks (näiteks Põhjamaad), on suures osas just seetõttu edukad ka paljudes teistes ühiskonnaelu valdkondades. Nendes ühiskondades rõhutatakse ühtlasi, et lisaks soolise võrdõiguslikkuse saavutamisele eesmärgina omaette, kindlustab naiste ja meeste võrdväärse osaluse tagamine otsustusprotsessis ning muudes ühiskondlikes sektorites kogu inimkonna ressursi ja talendi kasutamise, mis on ühtlasi majanduslikult otstarbekas.

Lisaks soolise diskrimineerimise keelule kõigis ühiskonnaelu valdkondades näeb Eesti Vabariigis kehtiv soolise võrdõiguslikkuse seadus ette, et riigiasutused, tööandjad ning teadus- ja haridusasutused peavad soolist võrdõiguslikkust edendama. Teadus- ja haridusasutused peavad hariduse valdkonnas tagama selle, et „õppekavad, kasutatav õppematerjal ja läbiviidavad uuringud peavad aitama kaasa naiste ja meeste ebavõrdsuse kaotamisele ja võrdõiguslikkuse edendamisele“ (*Soolise võrdõiguslikkuse seadus*, § 10). Sotsiaalainetel, sealhulgas ühiskonnaõpetusel, on soolise võrdõiguslikkuse edendamiseks suur potentsiaal ning nad on seetõttu ka soospektist olulised: „sellesse valdkonda kuuluvad õppained on sisuliselt ainsad, milles teadmised sugupooltevahelistest suhetest ja soorollidest võivad iseseisva või alateemana kuuluda ametlikku õppekavasse“, mistõttu on selle ainevaldkonna õpikud olulised soorollidesse sotsialiseerijad (Kalmus 2002: 123).

Ülaltoodut arvesse võttes on oluline, et õpikute autorid annaksid õpikute narratiivides selgelt mõista, et sooline ebavõrdsus on ühiskondlik probleem, mis puudutab otseselt ka Eesti inimeste elusid ning ei ole mingi meist kuidagi distantseeritud ja vaid teiste ühiskondade probleem. Ühiskonnaõpetuse õpikutes on võimalus vaidlustada pikka aega enesestmõistetavalt edastatud pilti ühiskonnast, kus mehed olid ja on oluliselt sagedamini juhtivatel positsioonidel (Kalmus 2002: 123). Ühiskonnaõpetuse õpikutes on võimalik problematiseerida naiste või meeste

¹ Projekti rahastas Avatud Eesti Fondi Vabaühenduste Fond

alaesindatust teatud ühiskonnaelu valdkondades, näiteks Eesti puhul naiste alaesindatust poliitilises otsustusprotsessis ning meeste alaesindatust haridussüsteemis õpetava personali hulgas.

Vältida tuleks info esitamist sellisel moel mis võiks õpilastes tekitada kahtlusi autorite endi hoiakute kohta soolise võrdõiguslikkuse küsimuses ja selle tähtsuses. Soolist võrdõiguslikkust võiks õpikutes esitada kui ühte inimõigust ning üldist hüve kõigis ühiskonnaelu valdkondades.

2. Soolise võrdõiguslikkuse ja sellega seotud mõistete sisu esitamine ja selgitamine

Sooline võrdõiguslikkus ning inimeste võrdne kohtlemine laiemalt on olulised kaasaegsed väärtused ja eesmärgid, mille poole paljud maailma riigid, sealhulgas Eesti, on riiklikul tasandil seadnud sihiks püüelda. Selleks on rahvusvahelisel ning Euroopa Liidu liikmesriikide tasandil võetud vastu õigusakte ning töötatud välja poliitikasoovitusi. Eestis reguleerib meeste ja naiste võrdset kohtlemist alates 2004. aastast kehtiv Soolise võrdõiguslikkuse seadus.

Kuna soolise võrdõiguslikkuse ja võrdse kohtlemisega seotud teemad on ka kaasaegses Eesti ühiskonnas saanud aktuaalseteks ning Soolise võrdõiguslikkuse seaduse kohaselt peavad haridusasutused edendama soolist võrdõiguslikkust, siis on sugude võrdsuse teemat oluline käsitleda ka õppematerjalides. Sellega seoses on kerkinud esile mitmeid mõisteid, mille sisuga ei pruugi õpilased tuttavad olla. Õpikud peaksid selgitama soolise võrdõiguslikkuse ning sellega seotud mõistete sisu. Kuid nagu märgib Veronika Kalmus kogumikus „Soorollid õppekirjanduses“, ei piisa pelgalt teadmiste jagamisest sugupoolte seadusjärgselt võrdsete õiguste kohta: harjumatu teadmiste peale sunnitud omandamine võib kaasa tuua hoiakute muutumise ebasoovitavas suunas. Seega, lisaks teadmistele sugupoolte võrdõiguslikkusest vajavad õpilased ka vastava problemaatika arutelu ja analüüsi (Kalmus 2002: 145).

Soolise võrdõiguslikkuse selgitamisel tuleks lähtuda arusaamast, „et erinevused naiste ja meeste käitumises, sotsiaalsetes rollides, kohustustes, vastutustes ja võimalustes, saavutustes ja tegevustes ei tulene muutumatutest bioloogilis-füsioloogilistest erinevustest, vaid on sotsiaalselt konstrueeritud“ (Albi, Laidvee, Papp & Sepper 2010: 21). Sellega seoses peaksid õpikud ka selgitama bioloogilise ja sotsiaalse soo mõisteid ning nende sisulist erinevust.

3. Sooaspekti välja toomine eriti nende ühiskonnaelu valdkondade, sotsiaalsete probleemide ja teemade puhul, millel on selge sooline mõõde ja/või kus sooline ebavõrdsus ning soolised lõhed moodustavad olulise osa mingi nähtuse põhjustest ja/või tagajärgedest.

Selleks, et saavutada ühiskonnas reaalne võrdõiguslikkus, ei piisa vaid soolise diskrimineerimise keelamisest seadustega (Albi, Laidvee, Papp & Sepper 2010: 20), vaid tuleb pöörata tähelepanu nendele ühiskonnaelu valdkondadele, kus esineb soolist ebavõrdsust.

Eesti puhul on sooline ebavõrdsus nähtav eelkõige tööturul ja valitavates esinduskogudes (Albi, Laidvee, Papp & Sepper 2010: 20).

Eesti tööturul esineb suur sooline lõhe naiste ja meeste sissetulekutes – naised teenivad keskmiselt vaid 2/3 meeste palgast, mis on Euroopa Liidu suurim sooline palgalõhe. Selline sooline lõhe sissetulekutes põhjustab omakorda mitmeid sotsiaalseid probleeme, näiteks on naistel meestega võrreldes suurem risk langeda vaesusesse. Samuti iseloomustab Eesti tööturгу suur horisontaalne ja vertikaalne sooline segregatsioon, mis tähendab, et naised ja mehed on

koondunud erinevatesse tööturu sektoritesse ning ametikohtadele asutuste siseselt, kus naised on madalamalt tasustatud ning harvemini kõrgetel ametikohtadel.

Vaatamata naissoost kodanike mõningasele arvulisele enamusele ühiskonnas ning näiliselt meestega võrdsetele võimalustele kandideerida ning saada valituks, on naised Eestis poliitilises otsustusprotsessis, eriti kõrgematel tasanditel, endiselt olulisel määral alaesindatud. Soolised lõhed esinevad ka näiteks hariduse valdkonnas, kus täheldatakse poiste suuremat väljalangemist üldhariduskoolist võrreldes tüdrukutega.

Kui selliste teemade puhul soolist mõõdet mitte kajastada, siis jäävad esile toomata mitmete sotsiaalsete probleemide (soolisusega seotud) põhjused või tagajärjed ning õpilased saavad ühiskondlikest nähtustest puuduliku ülevaate. Õpilastel märkamata sooline ebavõrdsus mitmetes eluvaldkondades, mida pole seetõttu võimalik ka vaidlustada.

Soolist aspekti on erinevate teemade ja probleemide puhul võimalik välja tuua mitmel viisil, näiteks põhitekstis, lisatekstides, statistiliste andmete esitamise kaudu ja illustratiivses materjalis ning selle kommentaaridena.

4. Statistiliste andmete esitamine soolises lõikes

Tihti hõlbustab mingi teema või ühiskondliku probleemi selgitamist statistiliste andmete esitamine õpikus ning seda võimalust autorid sageli kasutavad. Statistiliste andmete kasutamine lisab teema arutelule usaldusväärsus ja õpilastel on võimalus statistikaga tutvudes mingi ühiskondliku nähtuse või probleemi kohta ka omi tähelepanekuid ja järeldusi teha. Samas aga võib statistika ilma piisavate selgituseta olla õpilastele eksitav.

Soolisest aspektist on oluline, et statistilised andmed oleksid esitatud sugude lõikes, selleks et oleks näha kas ja kuidas naised ja mehed suhestuvad mingi nähtusega erineval moel või puudutab mingi sotsiaalne probleem eelkõige ühest soost inimesi.

Näiteks statistilised andmed inimeste sissetulekute kohta, mis ei ole avaldatud sugude lõikes, jätavad varjatuks soolise palgalõhe kui ühe olulise probleemi tänapäeva Eesti tööturul. Samuti, Eesti inimeste keskmist oodatavat eluiga kajastav statistika, mis ei ole väljendatud sugude lõikes, jätab tähelepanuta fakti, et Eesti meeste eluiga on naiste omast tunduvalt madalam.

Naiste ja meeste lõikes statistika avaldamine aitab mitmeid soolise ebavõrdsusega seotud ühiskondlikke probleeme õpilastele esile tuua ning on heaks sisendmaterjaliks aruteludele sooteemadel.

5. Soolist võrdõiguslikkust ja soolisust puudutavate küsimuste ja aruteluteemade lisamine õpikutesse

Tavaliselt peatükkide või alapeatükkide lõpus või illustratsioonide juures paiknevad küsimused ja ülesanded õpilastele annavad hea võimaluse tuua õpikutesse sisse arutelusid ka soolise võrdõiguslikkuse ning sellega seotud teemadel. Senised õpikud on paraku seda võimalust vähe kasutanud.

Küsimuste ja ülesannete esitamisel õpikutes tuleks olla tähelepanelik, et küsimuste esitamise viis ei taastoodaks omakorda otsesel või varjatud kujul soolist ebavõrdsust ja soolisi stereotüüpe.

Näiteks võiksid autorid Veronika Kalmuse ettepanekul esitada ülesandeid ja rollimänge, milles õpilased kujutaksid end ette vastassoo esindajana ja arutleksid kas ja kuidas sugu mõjutab nende elukutse valikut ning kujutama end ette kõrgema võimu kandjana (Kalmus 2002: 146). Mõningaid sellest soovitusel lähtuvaid ning ka teisi ideid ja teemasid aruteludeks on pakutud välja õpetajatele suunatud soovitude osas.

Sooaspekti ning soolist võrdõiguslikkust puudutavaid aruteluteemasid võiksid autorid eelkõige lisada selliste sotsiaalsete nähtuste ning valdkondade käsitluste juurde, mille puhul tulevad Eesti ühiskonnas soolised lõhed ja ebavõrdsus eriti tugevalt esile, näiteks nagu eelnevalt mainitud tööturu ning poliitilise esindatuse valdkonnad.

6. Õpikute narratiivide puhul tuleks jälgida, et need sisaldaks vaikumisi eeldusi ega stereotüüpseid hoiakuid sugude kohta ega presenteeriks vaid ühe sugupoole vaateid ja seisukohti enesestmõistetavatena või mõlema sugupoole huve esindavana. Õpikutesse valitavaid teemasid ning valdkondi tuleks vaadelda ka soolisest aspektist lähtuvalt.

Veronika Kalmus märgib, et kaasaegsete sotsiaalvaldkonna õpikute autorid peaksid lähtuma arusaamast, et sugu on sotsiaalselt konstrueeritud ning õpitav (Kalmus 2002: 145). Seega on oluline jälgida, et naiste ja meeste kujutamisel vabanetakse eeldusest ning arusaamast, nagu oleks sugudel mingid bioloogiliselt või geneetiliselt määratletud „loomulikud“ käitumisjooned, iseloomuomadused või oskused (Albi, Laidvee, Papp & Sepper 2010). Õpikud peaksid rõhutama, et ühiskonnas ilmnev sooline ebavõrdsus ning teatud soolised erinevused on sotsiaalselt konstrueeritud, mitte „loomulikud“ nähtused. Oluline on ka poisse ja tüdrukuid mitte omavahel vastandada ega omistada neile erinevaid ning vastandlikke rolle.

Siinkohal on ka oluline pöörata tähelepanu sellele, milliseid teemasid õpikusse valida ning milliseid eluvaldkondi kajastada. Valdkonnad, kus tegutseb arvuliselt tunduvalt enam mehi, on sageli õppematerjalides rohkem esindatud ning seeläbi ka väärtustatud, kui elualad, kus tegutseb enam naisi. Näiteks tõstab õpikutes militaar- ning riigikaitse valdkondade kajastamine esile eelkõige meeste huvisid ning tegevusi, kuna nendes valdkondades tegutseb oluliselt rohkem mehi kui naisi. Samas jällegi leiavad õpikutes sageli vähemal määral kajastust need elualad, kus tegutseb rohkem naisi, näiteks hariduse- või sotsiaalvaldkond, samuti ka kodanikuühenduste tegevused.

Õpikute tekstid ja illustratsioonid võivad vaikumisi ning tahtmatult taastoota soolist ebavõrdsust, näiteks läbi sugude kujutamise stereotüüpsetes tegevustes ja rollides, läbi mehekesksete vaatenurkade ning teemade prioritseerimise ning vastuoluliste sõnumite esitamise kaudu tekstis ja illustratsioonidel. Seega tuleks õpikute autoritel narratiive koostades nendele aspektidele tähelepanu pöörata.

7. Soolisusele tähelepanu pööramine õpikute keelekasutuses

Vahel tuleb ette, et juba muutunud sotsiaalset reaalsust kirjeldav keel sisaldab endiselt viiteid mineviku elukorraldusele, kus tegijateks ja otsustajateks olid ühiskonnas vaid mehed. Sellised mineviku elukorraldust peegeldavad kuid seni käibel olevad keelestruktuurid leiavad mõnikord tee ka õpikutesse.

Seetõttu tuleks tähelepanelikult jälgida õpikute keelekasutust, et vältida üht sugupoolt välistavate keelendite kasutamist õpikutes. Näiteks keelendid "ärimees" või "riigimees" annavad vaikumisi mõista, et antud rollidesse sobivad eelkõige meessoost isikud. Nende naissugu

välstavate keelendite asemel on võimalik kasutada sooliselt neutraalseid sõnu ja väljendeid, näiteks ülaltoodute asemel võib kasutada sõnu "ettevõtja" või "poliitik", täpse vaste sobivus oleneb kontekstist.

Siiski, sooliselt neutraalsete väljendite kasutamine on problemaatiline juhul kui viidataksegi vaid ühe soo tegevustele – sel juhul võib sooneutraalne väljendusviis maskeerida tegelikku olukorda ning olemasolevaid võimuhierarhiaid ning jätta mulje, et antud eluvaldkondades või tegevustes, kus tegutsevad valdavalt ainult ühe soo esindajaid, valitseb sooline tasakaal. Sel juhul tuleks õpilastele pigem selgitada, miks teatud elualal tegutsevad eelkõige ühe soo esindajad ning sellist olukorda aruteludes problematiseerida.

Ühte sugupoolt välstavate keelendite märkamine tekstis nõuab autoritelt ehk teatavat lisapingutust, kuid ilma teadliku tähelepanu pööramiseta jäävad need sõnad ja väljendid märkamata ja vaidlustamata ning kinnistavad ja taastoodavad märkamatu ühe soo sotsiaalset domineerimist.

8. Soolist ebavõrdsust süvendavate kujutusviiside vältimine õpikute illustatsioonidel, vastuolude vältimine illustatsioonide ja teksti poolt edasiantavates sõnumites

Õpikute illustatsioonide abil on võimalik vaidlustada soolist ebavõrdsust, kujutades naisi ja mehi mitmekesisuses ning tavapärasest soorollikäsitlest väljapoole jäävates rollides ja tegevustes. Õpikute illustatiivse materjali valikul lähtuvad autorid alateadlikult endi väljakujunenud ning ühiskonnas domineerivatest hoiakutest meeste ja naiste sotsiaalsete positsioonide ning sugudele omistatud rollide kohta. Tohutult suurest pildihulgast tuleb õpikute jaoks teha väga piiratud valik. Käesolevas projektis läbi viidud õpikute analüüs ning ka varasemad uurimused osutavad, et õpikute pildimaterjalil kujutatakse naistest enam meessoost isikuid, seda ka tänapäevasel pildimaterjalil. Suures osas tuleneb meeste arvuline domineerimine pildimaterjalil sellest, et ühiskonnaõpetuse õpikutes kajastatakse enam selliseid eluvaldkondi, kus tegutseki rohkem mehi, näiteks riigivalitsemine. Aga kohati on naiste alaesindatuse põhjuseks pildimaterjalil ka see, et mehi peetakse sageli alateadlikult endiselt „standardseteks“ inimesteks ning seetõttu valitakse mehi kujutavaid fotosid ka illustreerimaks mõisteid või ametikohti, kus tegutseb mõlemast soost inimesi ning samuti juhul kui kujutatavad isikud ei ole tuntud.

Mõnevõrra probleemne on õpikutes selliste eluvaldkondade illustreerimine, kus tegutseb arvuliselt enam mehi kui naisi. Ühest küljest ei lahenda naiste tegeliku alaesindatuse probleemi õpikutesse võrdsel arvul mees- ja naissoost isikuid kujutavate illustatsioonide lisamine, pigem võib selline kujutusviis maskeerida tegelikku ebavõrdsust. Teisest küljest aga aitavad kujutusviisid reaalsuse taasloomist vormida ning edastavad teatud väärtushinnanguid – naiste ja meeste kujutamine väljaspool tüüpilisi soorolle annab õpilastele mõista, et mõlemast soost inimesed on ühtviisi pädevad ning oodatud tegutsema kõigis ühiskonnaelu valdkondades. Sellistel juhtudel aitaks olukorra selgitamine õpikute tekstis ning alaesindatuse problematiseerimine. Õpilastega on võimalik diskuteerida selle üle, millised takistused on naistel (ja meestel) teatud ühiskondlikele positsioonidele ning ametikohtadele jõudmisel.

Sageli ei ole pildimaterjali eesmärk portreerida konkreetseid isikuid, vaid illustreerida mingit sotsiaalset nähtust või teemat. Sellistel puhkudel võiksid autorid jälgida, et kujutatud oleks nii nais- kui meessoost isikuid ning võimalikult mitmekesisuses tegevustes ja rollides. Näiteks võiks kujutada kõrvuti tuntud nais- ja meespoliitikeid, tippjuhte teadlasi ning esitada katkeid intervjuudest nendega (Kalmus 2002: 146).

Sugude kujutamisel illustratiivsel materjalil võiks juhinduda järgmistest üldisemat laadi soovitudest. Naiste ja meeste kujutamisel tuleks jälgida, et nii mees- kui naissoost tegelasi kujutatakse sagedasti ka eraldiseisvana, mitte seonduvalt teiste tegelastega, kuna „ruumi“ hõivamine (nii tekstides kui illustratsioonidel) suurendab nais- või meestegelase iseseisvust. Vältida tuleks naissoost tegelaste kujutamist vaid seoses meessoost tegelastega ning lastega. Samuti on oluline rõhutada naiste ja meeste koostööd, mitte neid omavahel vastandada (Brugeilles & Cromer 2009:47). Nii illustratsioonide kui ka teksti puhul on oluline „pakkuda alternatiivseid realistlikke kujutisi“ (Kalmus 2002: 146), vastasel juhul on oht, et teema jääb õpilastele kaugeks ning nad ei seosta seda endi eludega.

Õpikute narratiivide koostamisel on oluline pöörata tähelepanu teksti ja illustratsioonide omavahelistele seostele, et vältida nendevahelisi vastuolusid. Näiteks võib juhtuda, et sooliselt neutraalse teksti kõrvale valitakse illustratsioon, mis tõstab esile ja tähtsustab vaid ühte sugu. Tekstid ja illustratsioonid võivad seega üksteise sõnumeid tugevdada või nõrgestada (Brugeilles & Cromer 2009:41).

Tegevusi ja arutelusid õpetajatele ühiskonnaõpetuse tundides läbiviimiseks

Lisaks eelnevatele soovitudele autoritele pakume õpetajatele välja tegevusi ning aruteluteemasid õpilastega tunnis läbi viimiseks. Kuna õpikutel on võimalus anda aruteludeks vaid mõningat sisendinfot (näiteks statistilisi andmeid), ideid ning lähtepunkte, siis on arutelude läbiviimisel õpikutest tunduvalt olulisem roll õpetajal, kes peaks arutelusid klassis suunama nii, et arutelude käigus ega tulemusena ei taastoodetaks soolist ebavõrdsust, kuid samas laskma õpilastel väljendada erinevaid arvamusi ja seisukohti, samas jälgides, et need kumbagi sugupoolt ei halvustaks ega alavääristaks ega sugusid liigselt omavahel ei vastandaks.

Järgnevad tunnis kasutamiseks mõeldud tegevused aitavad ühiskonnaõpetuse õppesse tuua sisse rohkem soolisuse käsitlust. Need tegevused ja küsimused aruteludeks aitavad õpilastel märgata soolist ebavõrdsust ühiskonnas ning õppida seda vaidlustama.

1. Mäng „Astu ette“

Vanuserühm: 9.-12. klass

Eesmärk: Mängu eesmärk on kasvatada empaatiavõimet ning mäng aitab õpilastel kogeda, mis tunne on olla neile tuttavas ühiskonnas teistsuguses rollis. Lisaks soolisele ebavõrdsusele adresseerib mäng ka teisi sotsiaalseid ebavõrdsusi, mille alusel inimesi ühiskonnas diskrimineeritakse või kõrvale jäetakse. Mäng aitab mõista ka korruga mitme sotsiaalse tunnuse alusel toimuvat marginaliseeritust. Soovi korral on võimalik mängu sisse tuua globaalsel tasandil esinev sotsiaalne ebavõrdsus.

Abivahendid: paber, pliiats, suurem ruum kus oleks võimalik liikuda, näiteks väljaspool klassiruumi asuv ala või kooli õu

Kestvus: 45 minutit: 15-20 minutit mängu läbi viimiseks (ettevalmistamise aeg eraldi), 20 minutit aruteluks

Valmistage ette sama palju rollikaarte kui klassis õpilasi. Mõelge välja erinevaid sotsiaalseid identiteete ning kirjutage üks igale rollikaardile ning jagage igale õpilasele üks kaart, mida teistele ei tohi näidata. Rollid peaksid olema võimalikult mitmekesised. Näiteks:

- Maapiirkonnast pärit põhiharidusega töötu vene rahvusest mees
- Kahe lapsega üksikema väikelinnas

- Edukas meessoost firmajuht Tallinnas
- Liikumispuudega ratastoolis keskealine mees
- Vene rahvusest naispensionär, kes ei oska eesti keelt
- Noor naissoost poliitik
- HIV positiivne keskealine naissoost prostituut
- 25. aastane kodutu mees
- 30. aastane homoseksuaalne mees

Kui soovite käsitleda sotsiaalset ebavõrdust ka globaalsel tasandil, võite lisada näiteks järgmisi rolle:

- Lapstööline Lääne-Aafrika kakaoistanduses
- Illegaalne immigrant Malist
- Noor naissoost tekstiilivabriku tööline Bangladeshis
- 17-aastane lapseotel mustlastüdruk, kes ei ole kooli lõpetanud
- Eduka IT firma juhataja
- Ameerika Ühendriikide suursaadiku tütar
- Islamiusku perekonnast pärit noor naine Suurbritannias

Rolli sisseelamise hõlbustamiseks loeb õpetaja ette järgmised küsimused:

- Milline oli teie lapsepõlv? Millises majas elasite? Milliseid mängu mängisite? Kellega töötasid teie vanemad?
- Milline on teie igapäevaelu nüüd? Kus te väljas käite? Millega tegelete hommikul, pärastlõunal, õhtul?
- Millist elustiili harrastate? Kus elate? Kui palju raha teenite iga kuu?
- Mida teete oma vabal ajal? Mida teete puhkuse ajal?
- Mis teid vaimustab ja mis hirmutab?

Seejärel palutakse õpilastel üksteise kõrvale joonduda. Neile loetakse ette nimekiri olukordadest või sündmustest. Iga kord, kui õpilane saab oma rollist lähtuvalt küsimusele või olukorrale jaatavalt vastata, astub ta ette. Kui jaatavalt vastata ei saa, jääb õpilane paigale. Peale iga olukorra ettelugemist tehakse väike paus, et osalejatel oleks aega vajadusel ette astuda ning ringi vaadata ja hinnata enda asukohta teistega võrreldes. Lõpus palutakse kõigil oma asukoht meelde jätta.

Olukorrad ja sündmused: Järgmised situatsioonid loetakse valjusti ette. Peale iga olukorra ettelugemist tehakse paus, et osalejatel oleks aega vajadusel ette astuda ning ringi vaadata ja hinnata enda asukohta teistega võrreldes. Soovi korral mõelge olukordi juurde või jätke mõned ära.

- Te ei ole kunagi olnud suurtes rahalistes raskustes
- Teil on korralik maja telefoni ja kaabeltelevisiooniga
- Tunnete, et teie keelt, religiooni ja kultuuri austatakse kogukonnas, kus elate
- Tunnete, et teie arvamused poliitiliste ja sotsiaalsete probleemide kohta loevad ning Teie nägemustele pööratakse tähelepanu
- Teised inimesed pöörduvad teie poole erinevate probleemidega
- Te ei karda politsei poolt peatamist
- Te teate, kuhu abi ja nõu saamiseks pöörduda

- Teid ei ole kunagi teie päritolu pärast diskrimineeritud
- Teil on vajadustele vastav korralik sotsiaalne ja meditsiiniline kaitse
- Saate kord aastas puhkama sõita
- Võite sõpru koju õhtusöögile kutsuda
- Teil on huvitav elu ning suhtute oma tulevikku positiivselt
- Tunnete, et võite õppida ja järgida oma valitud elukutset
- Te ei karda tänavatel või meedias rünnaku või ahistamise osaks saada
- Võite üleriigilistel ja kohalikel valimistel hääletada
- Võite tähistada kõige tähtsamaid religioosseid pidustusi koos oma sugulaste ja lähedaste sõpradega
- Võite osaleda välisriigis toimuval rahvusvahelisel seminaril
- Võite külastada kino või teatrit vähemalt korra nädalas
- Te ei karda on laste tuleviku pärast
- Võite osta uusi riideid vähemalt kord kolme kuu tagant
- Võite armuda kellesse tahes omal vabal valikul
- Tunnete, et teie kogukond hindab ja austab teie kompetentsi
- Saate kasutada Interneti

Peale harjutust järgneb arutelu. Arutelu käigus võiks juhinduda järgmistest küsimustest:

- Mida tunti erinevates olukordades ette astudes ja paigale jäädes?
- Millal hakkasid tihti ette astujad märkama, et teised ei liikunud nii kiiresti kui nemad?
- Kas keegi tundis esinevat hetki, mil nende esmaseid inimõigusi ignoreeriti?
- Kas suudate üksteise rollid ära arvata? (Laske osalejatel selle punkti juures oma rollid teatavaks teha.)
- Kas oli kerge või raske mängida erinevat rolli?
- Millisena õpilased enda mängitud inimest ette kujutasid?
- Kas antud harjutus peegeldab kuidagi reaalselt ühiskonda? Kuidas?
- Millised inimõigused on iga rolli puhul aktuaalsed?
- Kas keegi saab öelda, et nende inimõigusi ei austatud või et puudus ligipääs õigustele?
- Millised peaksid olema esimesed sammud teadvustamiseks ühiskonnas valitsevaid ebavõrdsusi?

Antud harjutuse mõju esineb selles, et osalejad näevad realselt nendevaheliste kauguste kasvamist, eriti mängu lõpus, mil peaks olema suur vahemaa erinevaid sotsiaalseid rolle kehastanud õpilaste vahel.

Ülesande eeskujuks on võetud harjutus Maailmakooli portaalist www.maailmakool.ee.

2. Soolised stereotüübid tööturul

2.1. Meeste- ja naistetööd?

Vanuserühm: 9. – 12. klass

Eesmärk: arutleda sooliste stereotüüpide üle tööturu kontekstis ning ühiskonnas laiemalt ning neid vaidlustada, panna õpilasi mõtlema millised kogemused on neil endil sooliste stereotüüpidega olnud

Vaja läheb: tahvel

Kestvus: 20-30 minutit

Paluge õpilastel nimetada nende arvates tüüpilisi ameteid või töid, mida teevad naised ja mehed ning kirjutage õpilaste poolt nimetatud ametikohad ja tööd tahvlile kahte eraldi. Paluge ka nimetada sellised elukutsed ja ametikohad, mis on õpilaste arvates ühtviisi sobilikud mõlemale soole. Need kirjutage kahe tulba üles või alla keskele. Peale selle nimekirja koostamist algatage arutelu. Arutelu lähtepunktina iseloomustage Eesti tööturгу soolisest aspektist (naised ja mehed on koondunud erinevatesse sektoritesse ning asutuste siseselt erinevatele ametikohtadele. Naised teenivad Eestis meestest keskmiselt 30% vähem palka ning selle üks oluline põhjus ongi tööturu sooline segregatsioon – tööturu sektorid, kuhu on koondunud enam naisi, näiteks haridus- ja sotsiaalvaldkond on vähem tasustatud kui sektorid, kus töötab arvuliselt enam mehi, näiteks ehitussektor. Samuti tuleneb palgalõhe sellest, et sama asutuse siseselt töötab enam mehi kui naisi juhtivatel ametikohtadel. Samas aga on Eesti naistel võrreldes meestega keskmiselt kõrgem haridustase).

Arutelu võiks lähtuda järgmistest küsimustest:

- Paluge õpilastel tahvlile koostatud jaotust põhjendada. Kas liigitamisel kasutati soolisi stereotüüpe? Stereotüübid on fikseeritud ideed ja arvamused selle kohta, millised mingid sotsiaalsed grupid või teatud sotsiaalsesse kategooriasse kuuluvad inimesed on. Soolised stereotüübid on lihtsustatud üldistused meeste ja naistele omistatavate omaduste, rollide, oskuste ja erinevuste kohta.
- Kas stereotüüpsed hoiakud takistavad naiste ja meeste võrdset osalust tööturul ja ühiskonnas? Kasutage tahvlile kirjutatud elukutseid ja ametikohti või tooge lisanäiteid (nt. lasteaiakasvataja, autolukksepp, sekretär, peaminister, müügiagent, arst jne.) ning arutlege, millised soostereotüübid nende elukutsete või ametite puhul levinud on? Paluge õpilastel kujutleda olukorda, kus neid stereotüüpe ei oleks. Mis oleks siis teistmoodi?
- Millist tööd või ametikohta sooviksid õpilased ise omada? Paluge õpilastel nimetada mõned näited ning paluge neid põhjendada. Kas põhjenduste hulgast tulevad välja ka mõned soost lähtuvad eeldused?
- Milliseid probleeme võib sooline palgalõhe kaasa tuua? Paluge õpilastel mõned näited tuua.
- Paluge õpilastel nimetada näiteks oma vanemate või teiste tuttavate täiskasvanute elukutseid või ametikohti. Võrrelge neid tahvlile kirjutatud nimekirjaga. Kas keegi õpilaste poolt nimetatud inimestest teeb nende arvates tema soost lähtuvalt “ebatüüpilist” tööd? Kui jah, siis kas ta sobib õpilaste arvates sellele tööle?

2.2. Sooline diskrimineerimine tööelus

Vanuserühm: 9. – 12. klass

Eesmärk: tuvastada soolist diskrimineerimist tööle värbamisel või töötamisel, arutleda sooliste stereotüüpide üle tööturu kontekstis ning ühiskonnas laiemalt ning neid vaidlustada

Vaja läheb: -

Kestvus: 25-35 minutit

Lugege õpilastele ette järgmiste inimeste lood:

1. Naissoost insener: kandideerisin projekteerimisfirmasse inseneri ametikohale. Esimeses voorus tehti kõigile kandidaatidele test ja proovitöö. Kandidaate oli kokku 23 ning kõik peale minu olid meessoost. Peale testi läbiviimist kutsuti viis parima tulemuse saanud kandidaati

intervjuule. Kuigi ma sain testi tulemusena kolmanda koha, ei kutsutud mind (sain selle informatsiooni personaliosakonnas töötava hea tuttava käest). Helistasin firma juhatajale ning küsisin (seda siseinformatsiooni mitte mainides), et kas värbamisprotsessis võeti arvesse minu sugu. Juhataja eitas seda, kuid samas selgitas mulle, et on tõenäoline, et naine jääb paari aasta pärast lapseootele ning teatud töökohtade puhul segab see töö järjepidevust. Samuti ütles ta, et firma tehnilises osakonnas on kõik meestöötajad ja naisel võib olla raske sellesse kollektiivi sobituda, seetõttu peaksin ma olema hoopiski õnnelik, et mind ei valitud.

2. Meessoost pangatöötaja: palusin tööandjalt poolt päeva vabaks, et minna haigestunud lapsega arsti juurde, kuid tööandja keeldus, tuues põhjenduseks, et lapsega peaks võiks arsti juurde minna lapse ema. Järgmisel nädalal haigestus minu naiskolleegi laps ning ka tema küsis ülemuselt poolt päeva vabaks, mille ta ka sai.

3. Naissoost spetsialist: minu kätte juhuslikult sattunud dokumendid personaliosakonnast osutasid, et minu palk on võrreldes kahe sama tööd tegeva kuid madalama kvalifikatsiooniga meessoost töötajaga võrreldes väiksem. Pärisin tööandjalt aru ning ta vastas, et tema arvates ei saa sellele töökohale väikeste laste kõrvalt hästi pühenduda (mul on kaks väikest last), seetõttu saavad meessoost kolleegid minust kõrgemat palka.

Arutlege järgmiste küsimuste üle:

- Paluge õpilastel kujutleda neid endeid loos kujutatud töötajate rollis? Mida ütleksite sel juhul tööandjale? Mida teeksite?
- Milliseid soostereotüpe kasutavad tööandjad nendes näidetes?
- Kas arvate, et tööandjad käitusid ebaseaduslikult? Miks? Lähtuge vastamisel Soolise võrdõiguslikkuse seaduse järgmistest osadest:

§ 6. Diskrimineerimine tööelus

(1) Diskrimineerivateks loetakse tööelus juhtumeid, kui tööandja valib tööle või ametikohale, võtab tööle või tööpraktikale, edutab, valib väljaõppele või ülesande täitmiseks või saadab koolitusele ühest soost isiku, jättes kõrvale kõrgema kvalifikatsiooniga vastassoost isiku, välja arvatud juhul, kui tema tegevusel on kaalukad põhjused või see tuleneb sooga mitteseotud asjaoludest.

(2) Tööandja tegevust loetakse diskrimineerivaks ka siis, kui ta:

1) käesolevas paragrahvis loetletud otsuseid tehes jätab isiku kõrvale või kohtleb teda muul moel halvemini raseduse, sünnitamise, lapsevanemaks olemise, perekondlike kohustuste täitmise või mõne muu soolise kuuluvusega seotud asjaolu tõttu;

..

3) kehtestab ühest soost töötajale või töötajatele ebasoodsamad töö tasustamise või töösuhtega seotud hüvede andmise ja saamise tingimused kui sama või sellega võrdväärset tööd tegevale teisest soost töötajale või töötajatele;

Tutvustage õpilastele või paluge neil ise kodus uurida soolise võrdõiguslikkuse voliniku ja võrdse kohtlemise institutsiooni ning selle funktsioone ning pädevusi (<http://www.svv.ee/>). Kuidas saaks volinik selliste juhtumite puhul sekkuda?

Harjutuse koostamisel on võetud eeskuju õpetamisjuhistest "Living in democracy: EDC/HRE lesson plans for lower secondary level" (Gollob & Krapf 2008)

3. Naised ja mehed poliitikas

Vanuserühm: 9. – 12. klass

Eesmärk: arutleda naiste ja meeste osaluse ja soolise tasakaalu üle poliitilises otsustusprotsessis

Vaja läheb: paber, kirjutusvahend

Kestvus: 20-25 minutit

Kõigepealt esitage õpilastele mõned faktid naiste ja meeste osaluse kohta Eesti poliitikas (näiteks naiste ja meeste arv praeguses riigikogus ja ministrite hulgas) või paluge neil eelnevalt see info ise välja uurida. Seejärel lugege õpilastele ette järgmised väited ning paluge igal õpilasel individuaalselt hinnata, kuivõrd nad väidetega nõustuvad (kasutage järgmisi hinnanguid – täiesti nõus, pigem nõus, pigem ei ole nõus, üldse ei ole nõus, ei oska öelda):

- Eestile oleks kasulik, kui tipp-poliitikas osaleks rohkem naisi
- Mehed on usaldusväärsemad poliitikud
- Järgmine Eesti president võiks olla naissoost
- Naiste ja meeste võrdväärne osalus poliitikas muudaks Eesti poliitilist kultuuri
- Hääletaksin valimistel pigem meessoost kandidaadi poolt
- Naiste suurem osalemine poliitikas on vajalik erinevate huvide paremaks esindamiseks

Peale väidete esitamist lugege need uuesti ette ja paluge õpilastel iga väite puhul käega märku anda, kuivõrd nad väitega nõustuvad. Iga väite puhul paluge mõnel õpilasel oma seisukohta põhjendada.

Arutelu käigus rõhutage õpilastele, et üks olulisi demokraatia põhimõtteid on kõigi inimgruppide proportsionaalne esindatus võimu- ja otsustamispositsioonidel. Mainige ka, et naiste ja meeste suhtarv poliitiliste ja majandusotsuste tipptasandil on üks rahvusvaheliselt enam jälgitavaid indikaatoreid, mille abil mõõdetakse ühiskonna arengutaset (Vainu, Järviste & Biin, 2010: 135).

4. Bioloogiline või sotsiaalne sugu?

Vanuserühm: 9. – 12. klass

Eesmärk: selgitada bioloogilise ja sotsiaalse soo erinevusi ning naiseks ja meheks olemise tähenduste muutumist ajalises ning kultuurilises mõõtmes

Abivahendid: -

Kestvus: 15-20 minutit

Lugege esmalt õpilastele ette järgmised tegevused ja paluge neil tuvastada ja põhjendada, kas tegemist on bioloogilistest teguritest tulenevate või sotsiaalselt määratud rollidega?

- Laste sünnitamine
- Laste kasvatamine
- Pükste kandmine
- Söögitegemine
- Auto parandamine
- Kaklemine

Seejärel selgitage õpilastele bioloogilise ja sotsiaalse soo erinevust:

- Bioloogiline sugu - inimeste eristamine nais- ja meessoost isikuteks bioloogiliste sootunnuste põhjal. Bioloogilised erinevused on kindlad ja püsivad ning ei muutu aja jooksul ja erinevates kultuurides.
- Sotsiaalne sugu - bioloogilise soo põhjal naistele ja meestele omistatavad omadused, mis on sotsiaalselt konstrueeritud ehk naiseks ja meheks olemise ühiskonnapoolsed ootused ja rollid. Sotsiaalsed erinevused on ühiskonnas kujunenud aja jooksul ja muutuvad aja jooksul ja erinevates kultuurides.

Pöörduge tagasi alguses ettelõetud nimekirja juurde. Millised neist rollides või tegevustest on viimase 50 aasta jooksul muutunud? Kuidas need võivad erineda teises kultuurides?

Paluge õpilastele veel taolisi näiteid tuua. Arutlege millised omadused on õpilaste arvates kaasasündinud ja millised kultuuriliselt defineeritud? Kuidas tajutakse inimesi, kes ei vasta ühiskonnas levinud soorollidele?

Harjutus põhineb sarnasel ülesandel õppejuhiste kogumikus "Lesson Plan - Gender Variance" (Burns, 2005)

* * *

Kasutatud allikad

Albi, K., Laidvee, J., Papp, Ü-M., Sepper, M-L. (2010). *Soolise võrdõiguslikkuse seadus: kommenteeritud väljaanne*. Kirjastus Juura. Tallinn

Brugeilles, C., Cromer, S. (2009). *Promoting Gender Equality through Textbooks – A methodological guide*. UNESCO.

Burns, C. (2005). *Lesson Plan - Gender Variance*. http://www.pfc.org.uk/files/Lesson_Plan-Gender_Variance.pdf

Gollob, R., Krapf, P. (Eds.)(2008). *Living in democracy: EDC/HRE lesson plans for lower secondary level*. Euroopa Nõukogu.
http://www.coe.int/t/dg4/education/edc/Source/Pdf/Documents/6332_ID_5599_Living_in_democracy_assemble.pdf

Kalmus, V. (2002). Soorollid ja kodanikukasvatus. In: Mikk, J. (Ed.). *Soorollid õppekirjanduses*. Tartu: Tartu Ülikooli Pedagoogika osakonna väljaanne, nr. 12.

Soolise võrdõiguslikkuse seadus. (2009). Elektrooniline Riigi Teataja
<https://www.riigiteataja.ee/ert/act.jsp?id=13223681>

Vainu, V., Järviste, L., Biin, H. (2010). *Soolise võrdõiguslikkuse monitoring 2009. Uuringuraport*. Sotsiaalministeeriumi toimetised nr 1/2010.